

Apponyi gazdaságpolitikai és társadalompolitikai felfogása

Írta: Földes Béla

A társadalomgazdasági eszmék megvalósítására négy tér kínálkozik: az irodalom, a társadalom, a kormányzat, a politikai ill. törvényhozási aréna. Gróf Apponyi Albert tevékenységével mindegyik téren találkozunk. Sokszor tollhoz nyúlt a társadalomgazdasági eszmék tisztázása érdekében. Vezetője volt és vezetője ma is számos társadalmi szervnek. Mint kormányfő ugyan nem közgazdasági ügykör élén állott, de a minisztertanácsban résztvevő közgazdasági kérdések eldöntésében. Működésének súlypontja azonban kétségen kívül a törvényhozói munkára esik. Apponyi par excellence parlamenti egyéniség és mint ilyen korának egyik legkiemelkedőbb alakja. Ha ismerni akarjuk Apponyi társadalomgazdasági eszméit, legteljesebben és legtisztábban ismerjük meg a törvényhozó testületben elmondott beszédeiből, amelyek egy félszázadot meghaladó korszakot ölelnek fel, még pedig olyan korszakot, melyben Magyarország szerény arányokból nagyra nőtt, hogy aztán történelmi múltjának legmélyebb fokára taszítottassék le és melyben a problémák végnélküli sora került törvényhozási elintézésre vagy legalább törvényhozási tárgyalásra.

Apponyi törvényhozói működésének legnagyobb része a közjogi téren érvényesült. Apponyi az utókor emlékezetében "Éy fog élni, mint a magyar nemzeti eszme következetes, kiltartó hirdetője, mint az az államférfi, aki az Ausztriával kötött kiegyezést magyar nemzeti tartalommal akarta telíteni, mint az az államférfi, aki a törvények által önállónak elismert magyar hadsereget valóban magyarrá akarta tenni, mint az az államférfi, aki a politikai tévelygések folytán a korona javára

megzavart egyensúlyt király és nemzet között ismét helyre akarta állítani. De ezen jelentősége mellett számot tesz Apponyi munkája a közgazdasági politika terén is. Jelentékeny közgazdasági készültsége, átfogó elméje, a társadalmi haladás és a társadalomerkölcsi postulatum megértése magukkal hozták, hogy Apponyi működése a közgazdasági politika terén is mély nyomokat hagyott. Mosolyogni való dolog, ha Apponyit majd reakcionárizmussal, majd fekete, majd vörös szocializmussal vádolják, holott valójában annak a 19. század végén győztes társadalomerkölcsi iránynak volt a törvényhozás terén egyik legvilágosabban látó képviselője. Ennek az iránynak legfőbb igazságait magáévá tette. Ennek a társadalomerkölcsi iránynak credója volt Apponyi credója is, úgymint: 1. az önérdek mellé mint a gazdasági tevékenység rugója mellé állítandó a közérdek; 2. az egyéni tevékenység mellé állítandó az állam tevékenysége a közgazdaság terén; 3. a termelési politika mellé állítandó a helyes és igazságos jövedelem- és vagyonelozlási politika; 4. az erőseknek nyújtandó szabadság mellé állítandó a gyengéknek nyújtandó védelem.

Emlékirataiban elmondja Apponyi, hogy életének két évét,, amint mondja, legszorgalmasabb éveit, 1868—70-ig, nemzetgazdasági tanulmányoknak szentelte. Kautz tankönyvéből indult ki, mely igen jó áttekintést nyújtott a közgazdasági elméletek történeti fejlődéséről és a közgazdasági problémák akkori állásáról, E könyv gazdag irodalmi utalásai alapján lassanként megszerezte a tudomány számos fontos művét, azokat áttanulmányozta és kivonatokban megrögzítette. Bölcsészeti előtanulmányai segítségével képes volt magának a különböző elméletekről önálló ítéletet alkotni. Híve lett a korlátlan gazdasági szabadság akkor uralkodó elméletének, annak, hogy a természetes erők szabad mozgásából föltétlenül harmóniának kell eredni; ezt, — mondja Apponyi — „szinte vallásos hittel a gondviselés bölcsességének korrolariumaként fogadtam el és majdnem istentelenségnek tekintetem volna minden kételkedést”.

„További olvasmányaim — folytatja Apponyi — azonban csakhamar megingatták ezt a feltétlen bizalmat. Rájöttem, hogy azok a társadalmi erők, amelyek szabad mozgását isteni törvénynek tartottam, nagyrészt igen mesterkéltné eredményei

különböző történeti folyamatoknak, emberi önkénynek és hatalmaskodásnak, tehát nem természeti erők, amelyeket a gondviselés közvetlen alkotásainak, akarata kifejezéseinek lehetne tekinteni s vallási kultusszal lehetne tisztelni. Rájöttem, hogy a „laissez faire” iskolája egyoldalúan az önérdéket állítja oda a társadalmi gazdaságot mozgató és kialakító erőként, holott mellette egyenjogú tényező, lélektanilag véve is, a közérdek átérzése.” Nagy hatással volt Apponyira e tekintetben Schäßfle, valamint List Frigyesnek különösen arra való utalása, hogy a szabadkereskedelmi rendszer egy világ gazdasági rendszer, holott a gazdaság első sorban nemzeti jellegű, valamint az a tétel, hogy a szabadkereskedelem csak a csereértékre van tekintettel, de elhanyagolja a termelő erőket.

„Ezeket a részleteket autodidakta éveimből azért említem mondja Apponyi, mert messze kiható befolyással voltak politikai működésemmre.”

Apponyi közgazdasági készültsége különösen akkor domborodik ki, amikor a politikai viszonyok hatása alatt itt találta a teret, melyen a közügynek legtöbbet használhat. „Már ennél a vitánál (1879-iki költségvetési vita) — mondja emlékirataiban — átkanyarodtam arra a területre, amelyen a következő években parlamenti tevékenységem legnagyobb része mozgott: a közgazdasági kérdések területére. Korábbi tanulmányaim és az ország súlyos gazdasági helyzetéről táplált fel fogásom, különösen pedig az az aggodalom, melyet a történelmi magyar középosztály rohanó pusztulása nemzeti szempontból bennem ébresztett, erre a térre irányították politikai tevékenységemet. Megindult tehát közpályámnak ez a közgazdasági — később szociálpolitikaivá fejlődő — fejezete azzal, hogy az 1879. évi költségvetési vita alkalmával, a mérsékelt ellenzék nevében, ankettet indítványoztam hazánk közgazdasági állapotainak megvizsgálására. Ezt az indítványt, mint előrelátható volt, a többség mellőzte. Az 1880-ik évi költségvetési vitánál már teljes közgazdasági programot fejtettem ki, melynek főbb pontjai voltak: a vasutak államosítása, a víziutak szabályozása (a Dunától közel az Adriáig), a vidéki hitelszervezet reformálása, részben szövetségi alapon, talajjavítási hitel, az ipartörvény reformálása kényszertársulással, az állattenyésztés elő-

mozdítása, a mezőgazdasági oktatás terjesztése és végül a vámtarifa reformja mezőgazdasági vámvédelemmel. Ez utóbbira az akkor rohamosan beözönlött amerikai konkurencia és a német vámpolitika fejlődése vittek rá minden terror ellenére és Kautz Gyula barátom nagy elszörnyűködésére, de beláttam, hogy a mezőgazdasági termelésünk rá van utalva a közös vámterület piacára és azt nem tudjuk más módon megtartani. Ennyi év lefolyása után végig olvasván az akkor elmondottakat, nem tagadhatom meg magamtól annak megállapítását, hogy elég egészséges gondolatokat hoztam forgalomba, melyeket akkor köteles elszörnyűködéssel fogadtak a kormánypárton (lévén azok ellenzéki eredetűek), de amelyeket azután nagyrészt megvalósítottak és a maguk találmányaként magasztaltak.”

A közgazdasági politika előfeltételeiről érdekesen nyilatkozik Apponyi ugyanezen alkalommal, mondván: „közgazdasági politika kezdeményezéséről ez országban szó nem lehet addig, míg ki nem kutattuk, melyek a mi közgazdasági organizmusunkon rágódó bajoknak a valódi kútforrásai? Melyek azok a termelési ágak, melyek bizonyos fejlődhetést ígérnek? Milyen a mi eddig hozott törvényeink és intézkedéseink befolyása ennek vagy annak a termelési ágak virágzására, vagy hanyatlására? Melyek tehát azok a törvények, melyeket módosítani és melyek azok, melyeket alkotni kell? És végre melyek a közgazdaság előmozdításainak ama közigazgatási módjai, melyekre a nemzeti termelésnek egyes ágai rászorulnak? Míg ezt nem tudjuk, nincs meg a közgazdasági politika lehetősége. Midőn tehát az első lépést megtettük, ily parlamenti nyomozás megindítására, megtettük az első lépést arra, hogy létesüljön az, amit eddig nélkülöztünk: a következetes közgazdasági politika.”

A kereskedelmi politika kérdéseivel behatóan foglalkozik Apponyi az 1878 január 29-én mondott nagy beszédjével, melyet a Sennyey-párt nevében mondott. Ez a beszéd, mondja emlékirataiban, első nagy politikai akciója volt és a beszéd a mellett tanúskodik, hogy igen behatóan foglalkozott a kérdés tanulmányozásával. Tudományos felfogását emlékiratai alapján már jellemeztük. Mint free-trader indult, de későbbi tanulmányai alapján, különösen List befolyása alatt, felismerte a gazdaságpolitikai irányelvek viszonylagosságát. A mi különö-

sen a Magyarország és Ausztria között fennálló kereskedelmi és vámszerződést illeti, mint a közjogi ellenzék tagja, Apponyi a közös vámterület alapjára helyezkedett. De éppen azért, mert a két állam közötti teljes szabadforgalomnak híve volt, azt kívánta, hogy a dualisztikus Monarchia kifelé is a szabad kereskedelem elvét alkalmazza, Egy túlzott védvám rendszer nagyon megterhelné a fogyasztót és a magyar termelő előtt elzárná a világpiacot. Ez a felfogás erős ellentétben állott az akkori osztrák közvéleménnyel, részint az európai, különösen az európai kontinens közvéleményével. Ausztriában az ipari körök erősebb védelmet követeltek, arra hivatkozván, hogy a fennálló szabadabb irányzatú kereskedelmi szerződések, de különösen az úgynevezett angol pótszerződés, nagy kárára volt az osztrák iparnak, illetőleg annak egyes fontos ágainak. Talán inkább a túlzott üzérkedést, mely végre az 1873. nagy tőzsde válsághoz vezetett, kellett volna okolni. Az osztrák felfogás találkozott az erős német védvámi áramlattal, melyet különösen Bismarck tüzelt, Bismarck azonban a védelmet a mezőgazdasági termelésre is ki akarta terjeszteni és így pld, erősen érvelt a magyar fa bevétele ellen. A védvámmozgalom a szabadkereskedelmi irány egyik erős pillérére támaszkodott, a legkedvezettebb nemzetek záradékát és autonóm vámtarifát követelt, hogy az ipar biztos alapon tehesse meg számításait. Ily erős harcban lépett fel Apponyi a magyar érdekek védelmére. „Én — mondja Apponyi — sem a közös vámterületnek, sem a szabadkereskedelmi elméletnek — már akkor, azaz 1878-ban — nem voltam olyan feltétlen híve mint ő (Sennyey), de az adott helyzetben azt tartottam, hogy mindkettő együtt azaz: közös vámterület szabadkereskedelmi politikával legjobban felel meg az ország érdekének. A vámközösség önmagában véve szabadkereskedelmi gondolat. Ha a szabadkereskedelmet elejtjük, belső ellenmondássá válik.” Apponyinak a vám és kereskedelmi szerződés tárgyában tartott beszédje a kérdés minden részletére tér ki, sőt olyan szempontokat is fejteget, melyekre ritkán szoktak figyelemmel lenni. Ilyen különösen a szociálpolitikai szempont, Azokkal szemben, akik a szerződést a Monarchia két államának szolidaritása érdekében pártolják, különösen kiemeli, hogy oly szerződés nem erősíti a szolidaritást, mely az egyik félnek túlságos elő-

nyöket biztosít a másik felett. „Én ama meggyőződésben vagyok, hogy egy oly egyezkedés létesítése, mely által az egyik vagy másik alkudozó fél magát életérdekeiben állandóan sértve érzi, ezerszerte nagyobb és állandóbb veszélyt tartalmaz a Monarchiára nézve, mint akár a közgazdászati szakítás.” (Helyeslés a szélsőjobb-, bal- és szélsőbaloldalon.) „Ha oly pillanat érkezne, ahol a keleti vihar előtt érvényesülnie kellene a Monarchia népei között létező benső szolidaritásnak, akkor a 20 vagy 24 forintos kávévám kérdése, akkor a 450 vagy 600 grm.-nál kezdődő vámemelési problémája a gyapjuárúknál el fognának tűnni a nagy percek igényei elől.” (Élénk helyeslés a szélsőjobb-, bal- és szélsőbaloldalon.)

1884 március 27-én az ipartörvény tárgyalása alkalmával behatóan foglalkozik Apponyi a tanoncügy, a képesítés és a társulati kényszer hatásával a kézműiparra, melynek szerepét a gyári iparral szemben az individuális értékek előállításában látja. A részletes vitában minden fontosabb kérdés körül kifejti álláspontját. A képesítés és a társulás kötelező voltát követeli. Április 24-iki beszédében azt mondja: „Én tehát a legnagyobb súlyt arra fektetem, hogy némileg a mi nemzeti tulajdonságainak hiányaival ellentétben fejlesszessék iparosainkban az a lelkiismeretesség minden legkisebb megrendelés beváltásában és pontos teljesítésében, amit én a munka becsületességének nevezek és ennek a lelkiismeretességnek, ennek a becsületes szellemnek kifejlésére szerintem nélkülözhetetlen kellék azon korporatív szellemnek, azon együvértartozás érzésének és azon kölcsönös ellenőrzésnek újból helyreállítása, mely ha a munka szabadságával egyesítetik, a cérendszer fényoldalait helyreállítja a nélkül, hogy annak kinövésai, árnyoldalai ismét életbelépjenek.”

Az uszoratörvény tárgyalása alkalmával foglalkozik Apponyi két beszédben (1883 január 25. és január 30-án) a természetes illetőleg gazdasági egyedárúságok érdekes kérdésével. Helyesen utal arra, hogy a szabadverseny, mint a piac és a piaci árak szabályozója, nem egy esetben csak feltevés, nem valóság, mely tehát nem érvényesül és akkor az egyik érdekcsoport javára más tényezőnek kell az árképződésbe beavatkozni. A modern gazdasági élet számos alakulatot mutat, ahol a közérdeknek jobban felel meg az egyedárúság, mint pld. a

vasutaknál, de még gyakrabban mutatja azt, hogy a verseny egyedáruságban végződik, mert a versenyzők az egymás elleni versenynél előnyösebbnek tartják magukra nézve a meg-egyeződést. Sokszor pedig az erősebb vállalat alacsonyabb árak megállapításával gyengébb versenytársait tönkreteszi. Azaz ortodox álláspont, mely az étellel szemben szemethunyva szabadversenyről még ott is beszél, ahol szabadverseny nincs, téves. Apponyi a modern álláspontot képviseli, mikor a természetes, a gazdasági egyedáruságok tenyéré utal. Okfejtése a következő: „Az a regulátor, mely az egyéni önösségek harcában a kereslet és kínálat közti viszony alakulását a közjó felé irányozza, ez a delejtű, nem más mint a verseny. Oly esetekben, midőn a verseny, habár törvényileg és jogilag megvan, de tényleg nem érvényesülhet, oly esetekben ez a regulátor nem működik a közjó szükségképpen való céljainak a megvalósulására. Ezek az esetek az úgynevezett természetes monopóliumok esetei. És ez esetekben a közjó valamely orgánuma, legyen az állam, törvényhatóság vagy község, mindenkor hivatva érezheti magát és tényleg hivatottnak érzi is magát, hogy a verseny regulatorát a hatóság regulatorával pótolja.”

Apponyi azon kevés magyar államférfiak közé tartozik, akik korán ismerték fel a társadalmi kérdés fontosságát. Amint emlékirataiban mondja, nagy hatással volt rá a német szociálpolitikai iskola és Bismarck közgazdasági politikája. Abból a felfogásból indult ki, hogy az ipar fejlődésével párhuzamosan fejlődni kell a munkásvédő törvényhozásnak is. Azt a szociális olajcseppet, mellyel Bismarck szerint az állami gépezet kerekeit megkenni szükséges, nálunk elsőnek Apponyi említette. Számos problémát felvetett, hangsúlyozta tanulmányozásának fontosságát és a megoldás valamely módjának szükségét, „... Annyi elég volt — mondja Apponyi — hogy a kapitalista irány vaskalaposainak egész haragját vonjam magamra. Ez a harag végig zúgott a nagytőke érdekeit szolgáló egész sajtón és megnyilvánult azokban a támadásokban, amelyeket a képviselőház közgazdasági kapacitásai, akik kevés kivétellel még nyakig a manchesterizmusban állottak, minden alkalommal rázműdítettek. Jóhiszeműen vagy célzatosan, de mindenesetre nagyon tévesen, összezavarták a manchesteri tanokat — a feltétlen gazdasági szabadságot — a politikai liberalizmussal, a

gyengék oltalmát előtérbe állító szociálpolitikai törekvéseket a reakcióval.”

Az 1884-iki ipartörvény tárgyalása alkalmával Apponyi következő fontos kijelentést tesz a társadalmi politikára vonatkozólag. „Nem időelőtti dolog Magyarországon a nagyipar mai stádiumában a gyári törvényhozás feladataival is foglalkozni. Én, t. Képviselőház, nem látnék abban előrelátó államférfíúi bölcseséget, ha mi remélhető iparfejlődésünket mindazon szociális bajokkal és kinövésekkel együtt engednök fejlődni, melyek más^ előrehaladottabb országokban a szociális békét ma már fenyegetik; hanem államférfíúi eljárást csak abban látnék, ha a gyári törvényhozásnak legalább humanisztikus feladatait már most felkarolva, annyiban kerékvágást szabnánk meg a gyár- ipar fejlődésének, hogy azzal együtt ne fejlődjenek azok a szociális bajok, melyeknek leküzdése később óriási nehézségekbe ütközik.” (Helyeslés balfelől.) A negyedik szakasz tárgyalásánál április 2-án tartott beszédében azt mondja: „Az amúgy is nagyon sajnós és nehezen átléphető ür, mely az egyszerű munkás és az önálló vállalkozó közt létezik, mesterséges korlátok által ne tágíttassék, hogy az átmenet az egyszerű munkás állapotából az önálló iparos állapotába meg ne nehezíttassék.” Április 23-iki beszédében a női munka oltalmát követeli, még pedig, hogy a nők a szülést követő közvetlen időszakra nézve oltalmaztassanak „azon igények ellen, melyeket a vállalkozóknak, de néha saját családjuknak zsugorisága is úgy a nők egészségének, mint az új generációnak és az emberiség rovására irányukban támaszt.” (Helyeslés.) Szociálpolitikai hitvallásának Apponyi számos alkalommal nyújt kifejezést, így 1880 január 20-án a költségvetési vita alkalmából mondott beszédében a következő súlyos szavakat olvassuk: „Ugyanannyi fontossága amennyi a kultúra terjedésének van a demokrácia megvalósítására, (ez reflexió Svarcz Gyula képviselő kijelentésére), ugyanaz a fontossága van a kisebb gazdasági egzisztenciák fenntartásának. És az, aki keresi az utakat és módokat, hogy a kisebb gazdasági egzisztenciák léteükben biztosíttassanak, az a demokráciát valóban szolgálja, (Úgy van! Úgy van! balfelől), míg az a korlátolt doktrinarizmus, mely megalégszik azzal az elmélettel, hogy az egyéni erők felszabadítása teszi a demokrácia alfáját és ómegáját, az a doktrína-

rizmus a kisebb gazdasági egzisztenciák szétmállásához és ennek következtében a plutokrácia uralmához vezeti melynek önző érdekeit takargatja, tantételeinek formalizmusával. (Élénk tetszés balfelől.) T. H. Én mindig tiltakozni fogok, aminthogy tiltakoztam és tiltakozom egész erőmből az ellen, — és nagyon örülök, hogy erre alkalmam nyílt — hogy tulajdonkép a plutokrácia érdekeit szolgáló (Úgy van! Úgy van! balfelől), megengedem, jóhiszeműleg és öntudatlanul szolgáló e doktrinizarizmus, mely a társadalmi kérdésekkel nem akar foglalkozni, holott ezek dominálják a gazdasági helyzetet is, mert hiszen az egész világ közgazdasági mizériái főleg abból erednek, hogy a termelési képesség óriási fokozásával nem tartott lépést a nagy tömeg fogyasztási képességének az emelkedése, (Helyeslés a baloldalon), ismétlem, mindig tiltakozni fogok az ellen, hogy a közgazdasági doktrinizarizmus, akár a liberalizmussal, akár a demokráciával azonosítassék és ennek előharcosául tüntesse fel magát, holott a demokrácia alapját képező társadalmi erő fenntartásának ez a legveszedelmesebb ellensége. (Élénk, hosszas helyeslés a baloldalon.)

Társadalompolitikai szempontból érdekes Apponyinak a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamarának 1922 január 24-én tartott teljes ülésében történt felszólalása. A munkaközösségi intézmény létesítésére irányuló indítvány tekintetében a többiek között azt mondja: „Elvileg ne utasítsuk el azt a gondolatot, hogy a munkások és a munkaadók szervezetei egy közös szervezetbe összpontosuljanak. Hogy ne csak akkor érintkezzenek, amikor a harc már kitört, hanem a harc kitörését lehetőleg megakadályozzák azáltal, hogy a munkások és a munkaadók között felmerülő kérdéseket közösen állandóan megbeszéljék és megtanácskozzák, nehogy a munkásság veszélyeztetve lássa érdekeit. Az ország érdekében, a szociális béke érdekében, a produktív munka fejlődése érdekében arra kérem a t. teljes ülést, ne méltóztassék a merev elutasítás álláspontjára helyezkedni, mert véleményem szerint ez abszolúte nem alkalmas a szociális béke szolgálatára.”

Apponyi közéleti működésében jelentékeny helyet foglalnak el az agrárpolitikai és agrárszociális problémák. Tanulmányozza az idevágó irodalmat és vizsgálja a magyar mezőgazdaság speciális jelenségeit. A kisbirtok elaprózásának, a

parasztság elproletárosodásának, a falusi uzsorának, az egészségtelen birtokforgalomnak, az amerikai versenynek kérdéseivel behatóan foglalkozik. Résztvesz a szakegyesületek tanácskozásaiban, nemzetközi agrárkongresszusokon, tanácskozik bel- és külföldi szakemberekkel, tanulmányozza az akkor elég erős alföldi agrárszociálisztikus mozgalmat. Agrárpolitikai működése összehozza gróf Károlyi Sándorral, aki gyakorlati oldalukról ragadta meg a kérdéseket és akinek később, tekintettel politikai tevékenységének más irányban való terelésére is, agrárpolitikai és agrárszociális téren szívesen engedte át a vezérszerepet.

1894 december 12-én Apponyi beszédet mond a földművelési tárca költségvetésének tárgyalása alkalmából. E beszédben behatóan foglalkozik az akkori agrárválság kérdésével. Mint jóformán minden beszédében arra törekszik, hogy a kérdést magasabb szempontokból megítélje, elsősorban abból a szempontból, mily jelentőséggel bír a földművelés Magyarország közgazdasági szervezetében. Aztán vizsgálat tárgyává teszi a világszerte uralkodó válságot és azon eredményhez jut, hogy annak oka abban keresendő, mivel az óriásilag fokozó termelőképességgel a fogyasztóképesség nem tudott lépést tartani. Az uralkodó közgazdasági elmélet és közgazdasági politika a túlsúlyt a termelésre helyezte, elhanyagolván a súlyos jövedelem- és vagyoneeloszlási problémákat. A kibontakozást csak ezen problémáknak, az úgynevezett társadalmi probléma megoldása hozhatja. Okfejtése a következő: „A nemzetgazdasági tudomány kétségtelenül úgy a maga elméletének megállapításában, mint abban a befolyásban, amelyet a törvényhozásoknak és kormányoknak a működésére gyakorol, bizonyos egyoldalúságot mutat. Az emberi jólétre két szempont mérvadó: a termelésnek mennyisége és a termelt javaknak helyes megoszlása. A gazdasági tudomány és ennek befolyása alatt a közgazdasági politika is bizonyos egyoldalúsággal a termelési quantum emelésére helyezte a súlyt és a javak megoszlásának kérdésére, amit grosso modo parlando társadalmi kérdésnek lehet nevezni, kevesebb figyelmet fordított. Ez most megbőszül ja magát, magának a termelésnek terén is, mert hiszen többé-kevésbé beteg a termelésnek minden ága. A termelési, a kereskedelmi válságok gyakoriabbak és pusztítóbbak mint

valaha; és ennek egyszerű oka az, hogy a modern technika vívmányai a termelés fokozását — legalább az ipari termelés fokozását — majdnem a végtelenig tették lehetővé. A mezőgazdasági termelés fokozásának megvan a maga természetes határa, a művelés alá vehető földmennyiségek területében, de ez a határ még távolról sincsen elérve, úgyhogy gyakorlati szempontból a termelés fokozásának a lehetősége a mezőgazdasági téren is még érvényesül és fog érvényesülni hosszú időn át. De az ipari termelés terén áll az, hogy a modern technikának és vívmányainak befolyása alatt körülbelül nincsen aníának határa, hogy mily mértékig lehet azt fokozni, A termelő-képesség fokozásával azonban a fogyasztóképesség nem tartott lépést és innen van azután, hogy a vagyonmegosztás^ problémájának elhanyagolása magánál a termelésnél bosszulta meg magát. Innen van az, hogy a jövő közgazdasági politikája elválaszthatatlan a társadalmi politikától, még a legridegebben vett termelési érdekek szempontjából is. Mert az összes termelő ágaknak a gyógyítása csak az emberiség fogyasztóképességének fokozásában találja természetszerű és végleges alakját., szóval a nagy értelemben vett társadalmi kérdés megoldásában. Ha az sikerül békés úton, akkor az emberiségnek fejlődése, -az emberiségnek haladása, a legtöbbeknek legnagyobb jóléte biztosítva lesz. Ha pedig nem sikerül, akkor előbb vagy utóbb a szocializmus eszméjének diadala kikerülhetetlen. Ez a legnagyobb probléma, mely előtt az emberiség áll. Már most, t. H., hogy közelebb jussak az én tulajdonképpeni tárgyamhoz, konstatálnom kell, hogy a bajt, a termelő- és fogyasztóképesség egyensúlyának megzavarását, bizonyos természetes gyógyító erők máris kezdik ellensúlyozni a világgazdaság organizmusában. A föld jövedelmének hanyatlása mindenféle — nagy és általános emberi szempontból felfogva — korántsem tekinthető a feltétlenül káros és sajnálandó jelenségek egyikének. Együtt jár az a tőke után járó jövedelemnek leszállásával. Az a processus — bár nem elég energiával, bár nem elég gyorsan, — amely hivatva van a fogyasztóképesség egyensúlyát a termelő-képességgel' helyreállítani, a természeti erők működése folytán — egyes visszaéléseket és hullámzásokat nem tekintve — úgy nyilvánul, hogy a munkanélküli jövedelmek csökkennek és viszont a munka jövedelme emelkedő tendenciát mutat. Ez

egészen véve oly fejlődési irányzat, mely egészséges és helyes és melyet a közgazdasági és társadalmi politikának ellenezni nem lehet.”

Ez alkalommal is rámutat Apponyi arra a fontos és akkor még kevesek által eléggé méltányolt összefüggésre, mely a kereskedelmi politika és a társadalmi politika között fennáll és megrója, hogy Magyarország az osztrák ipar érdekében megterheli a magyar munkást. „Az alföldi munkáskérdésnek igen nagy alkotó része az alsó néposztályoknak az a megterhelése, amely a mi kereskedelmi és pénzügyi politikánknak a következménye. Amit az a munkás fogyaszt, az mind megdrágul. Megdrágult a szüre, megdrágult a csizmája, megdrágult a petróleuma. Ezzel kapcsolatban az ő jövedelmi forrásaiknak egy része bedugul. Az ő jövedelmük nem emelkedett. Ez igen természetes oka azoknak a szociális mozgalmaknak, melyek az Alföldön vannak. (Polónyi Géza: És a hitbizományok!)

Átérve arra, miért nem mutatkozik a tőkejövedelemnél ugyanolyan csökkenés, mint a földből származó jövedelemnél, azt mondja: „Annak, hogy a tőke jövedelme nincsen arányban a föld jövedelmével, szintén több oka van. Ezeknek egyike a mi valutaviszonyainknak rendezetlensége, amely a tőkejövedelemnek kiegyenlítő világprocesszusát, a nívó helyreállítására irányuló törekvéseket nem engedi teljes mértékben érvényesülni hazánkban. Másik oka az, hogy azok a csatornák, melyek a központból a tőkeerőt a vidékre juttatják, igen helytelenül és igen szabálytalanul működnek, úgyhogy valóban gúny tárgya az a magas kamatláb, mely mellett a vidéki, különösen apróbb embernek még legitim szükségletét is kielégíteni kell, a világ kamatjával szemben. (Úgy van! Úgy van! balfelől.)

Mint minden kérdésnél, itt is Apponyi mindig az egész magyar közgazdaság érdekeit tartja szem előtt, ami fejtegetéseit oly értékessé teszi. Ezért kénytelen ez alkalommal is az egész magyar mezőgazdasági termelés érdekében, a nagy malomokkal szemben állást foglalni, melyeknek érdekében a kormánypárt, köztük Tisza István is, ez egyszer a mindig hangoztatott *laissez faire* elvétől el akar térni. „Valahányszor valamely szorongatott helyzetben lévő közgazdasági ág számára védelmet, valahányszor a kis, az elnyomott, a gyenge számára támogatást, oltalmat kérünk (Úgy van! Úgy van! balfelől), akkor ennek a

közgazdasági ortodoxiának a tanaival találkozunk és ezek nevében tapasztalunk visszautasítást azon a címen, hogy boldoguljon mindenki amint tud; de ha a milliomosok nagy dívidendáinak megőrzéséről van szó, (Élénk helyeslés a bal- és szélsőbaloldalon), akkor mindig az a jelszó hangzik fel: annyit kell nekik adni, amennyi a fenntartásukra szükséges. (Élénk tetszés. Igaz! Úgy van! a bal- és szélsőbaloldalon.) Én ezt a formulát nem fogadom el, t. képviselőház. Én egyenlő mértékkel mérek mindenkinek. Minden gazdasági tényezőt (Halljuk! Halljuk!) ama támogatás tekintetében, melyet igénybe vehet, két szempontból mérlegelek. (Halljuk! Halljuk!) Először, hogy mily fontossággal bír Magyarország egész közgazdaságára és társadalmi életére, másodsor, hogy mily mértékben szorult a külső támogatásra, mert önönmagán segíteni nem tud. De ezekre az „elvekre fektetett segítségnek is van egy át nem léphető korlátja, és ez a törvény.”

1908 január 1-ről keltezett Apponyi törvényjavaslata a gazdasági népoktatásról, melynek törvényerőre való emelkedésével a magyar mezőgazdaság haladása nagy mértékben előmozdított volna. Lényeges intézkedése a következő: A népiskolai törvényben megállapított ismétlő iskolai látogatási kötelezettség helyébe, mindazon községekben, amelyekben gazdasági népiskola szerveztetett, ezen gazdasági népiskola látogatásának kötelessége lép. Ehhez képest minden szülő, gyám vagy gazda köteles a tanköteles gyermeket, aki nem részesül az elemi népiskolánál magasabb oktatásban, és nem jár inasiskolába, vagy a saját hitfelekezete által fenntartott elemi népiskola ismétlő tanfolyamába, 12-ik életévének, betöltésétől 15-ik életévének beltöltéséig három éven át a gazdasági népiskolába járattatni. Szükségesnek tartom — mondja az indokolás — és halaszthatatlannak tartom tehát, hogy a gazdasági népoktatás az egész országra kiterjedően és külön törvénnyel szabályoztassék. Indokoltnak tartom a gazdasági népoktatásnak külön törvény által való szabályozását, a többek között még azon okból, mert hogy ha az iparostanoncok oktatása felől már az 1884. évi XVII. törvénycikk kötelezőleg gondoskodott, immár halaszthatatlan, hogy a nemzet nagy rétegét képező földmívelő néposztály ifjúságát is neveljük jövő életfoglalkozásának megfelelő irányban. Szükséges egy ilyen törvénynek megalko-

tása, mert ezzel éppen azon néposztály sorsán segítünk, amely nyomasztó anyagi viszonyai között leginkább reá van szorulva az állam támogatására. Ezen törvény szervesen kapcsolódnék a kormányzat azon akciójába, amellyel a szociális bajokat orvosolni kívánja. Milyen haladást tett volna mezőgazdaságunk a belterjes művelés és a magyar falu a magasabb kultúra irányában, ha Apponyinak ezen terve megvalósul.

Nagy érdeklődéssel és megértéssel fordul Apponyi a népeségi politika súlyos problémája felé. A népeségi politika terén vallott álláspontjával megismerkedünk, ha a képviselőházban 1917 január 26-án az anya- és csecsemővédelemről mondott beszédét taglaljuk. E beszédében a következőket olvassuk: „Abban a harctereken vívott élet-halálharcban hiába védekezünk sikeresen, hiába győzünk, ha elveszítjük azt a csatát, amely a népesedési politika terén folytatattatik. (Igaz! Igaz! a baloldalon.) Hiába győzünk, ha a többi versenyző államokkal lépést tartó gyorsaságban nem tudjuk rekonstruálni azt a megtámadott népeségi tőkét, ha annak hézagait betölteni nem tudjuk. E tekintetben az abszolút szükséges intézkedéseket megtenni éppen olyan kételyt nem engedő kategorikus imperatívusa a nemzeti lét követelményének, mint amilyen kategóriájus imperativus volna egy, mondjuk, a harctéren készülõ hadmívelethez szükséges pénzügyi eszközök előállítására. Pedig, t. Ház, nem tudjuk a kérdést megoldani az anyasági biztosításnak az egész vonalon való kötelezővé szervezése nélkül, nem tudjuk megoldani, mert mindig vissza kell térnem arra, hogy a csecsemővédelem, csecsemőhalálozás elleni küzdelem az anyavédelemnél kezdődik. Minden egyes szülés nemcsak önmagának a szempontjából fontos, nemcsak annak a gyermeknek szempontjából fontos, aki akkor születik, de minden egyes szülés megalapozza — jól vagy rosszul — a következő születeket is. (Igaz! Úgy van! a baloldalon.) Ha azt akarjuk, hogy a magyar nők képesek legyenek a nemzetet több egészséges gyermekkel megajándékozni, akkor arról kell gondoskodni, hogy egy születés ne pusztítsa az ő szervezetüket akként, hogy azon túl egészséges, erőteljes gyermekek szülésére képtelenné, vagy kevésbé képesekké váljanak. És a nagy csecsemőhalandóságnak egyik oka azok a rendkívül kezdetleges, rendkívül kedvezőtlen, azok előtt, akik a részleteket ismerik, való-

ban felháborító körülmények, amelyekben népünk szegényebb rétegei nagy részénél a szülések lefolytak. Ha a humanizmus, az emberszeretet nem visz minket arra, hogy ezeken a bajokon feltétlenül segítsünk, akkor kell, hogy a nemzet fenntartásának rideg, észszerű számításán alapuló parancs vigyen minket arra. (Úgy van! Úgy van! a baloldalon.) Az anyasági biztosítás nélkül nem tudjuk az anyáknak nagy tömegét abba a helyzetbe hozni, hogy a szülések a lehető legkedvezőbb körülmények közt történjenek és ha a szülések nem történnek kedvező körülmények között, akkor a további népszaporodás útját állják és akkor nem kapjuk azt a népességi, egészséges, erőteljes felesleget, amelyre szükségünk van, hogy a háború által népünkön ejtett sebeket kiheverjük; népünk jövője éppúgy függ e feladat helyes megoldásától, mint a harctéri helyzet kedvező alakulásától.”

Míg Apponyi e helyen a népességi processzus egyik kóros jelenségével, a nagy gyermekhalandósággal foglalkozik, más alkalommal (1887 június 5, Jászberény) egy másik kóros tünetet, a kivándorlást, tárgyalja. „Elő kell mozdítani azt, hogy a tőkék a nép minden osztálya között, ahol a hitelképesség feltételei megvannak: a becsületesség és a szorgalom megvan, elterjedhessenek. És akkor lehet az egész állami közgazdaság tevékenységét oda irányítani, hogy az ország ama részei, melyek keresethiány miatt pusztulnak: a Felföldet, ahonnét ezrek és «zrek vándorolnak ki évenként, mely már földje keresetéből meg sem tud élni; az erdélyi székelységet és az országnak hasonló helyzetben levő sűrű népességi más részeit, ipari vállalatokkal lássák el (Hosszantartó élénk helyeslés.), hogy az ipar fejlődjék, ha kell az állam közvetlen támogatása mellett. (Élénk helyeslés.) Vannak példák arra más nemzetek történetében, hogy nagy pénzügyi és kereskedelmi miniszterek képesek voltak a nemzetet kivezetni egyoldalúságából és hátramaradtságából. Nálunk az egész Felföld, a székelység, szomjúhozza az új kereseti forrásokat; szomjúhozza azt, hogy azok a karok, melyek Amerikába vándorolnak, otthon találjanak munkát.” (Igaz! Úgy van!)

Az előrebocsátottakban röviden ismertettem Apponyi állásfoglalását ama fontosabb kérdésekben, melyeket a magyar

közgazdasági politika e korban felvetett. Bár sohasem vette fel a közgazdasági tekintély tógáját, oly biztos tájékozottsággal, oly magas színvonalon, oly erős meggyőződéssel a nagy államférfiaink közül kevesen tárgyalták a közgazdasági és társadalmi problémákat. Messze vezetne e helyen mindazokat a kérdéseket felsorolni, melyekben állást foglalt. Minden nevezetesebb probléma felkeltette érdeklődését. Nyilatkozott a vasutak államosítása, a takarékpénztárak reformja, a mezőgazdasági hitel, a mezőgazdasági termékek értékesítése, a mezőgazdasági értelmiség, a mezőgazdasági érdekképviselő, a birtokreform, a telepítés, a talajjavítás, a mezőgazdasági ipar stb. ügyében. Melegen pártolta gróf Károlyi Sándor akcióit a szövetségi eszme és a gazdatársadalom szervezése érdekében. Behatóan tárgyalta számos költségvetési vitában az államháztartási problémákat. Gáncsolta a pénzügyi tervszerűtlenséget és követelte a pénzügyi politika programszerűségét, Ostorozta a felesleges költségek, különösen a fényűző építkezéseket és sürgette a takarékoságot. Szót emelt az adóztatás kíméletessége és a nagyobb adóerők megfelelő erősebb igénybevétele mellett. Súlyos kritikát mondott ama pénzügyi politikáról, mely azáltal vél segíteni, hogy az államháztartást tehermentessé teszi a magángazdaság rovására, az állam teendőit áthárítván a társadalomra. Ezzel az eljárással nem az éretik el, hogy a deficit megszűnik, hanem a deficit egyszerűen áthárítatik az államháztartásból a magánháztartásra.

A háború utáni gazdaságpolitikai és társadalmpolitikai, valamint pénzügyi problémák, a trianoni békeszerződés káros visszahatása egész gazdasági életünkre, az infláció sorvasztó kórsága, az újjáépítés és az úgynevezett „szanalás” számos felszólalásban, előadásban és cikkben foglalkoztatták Apponyit,

Végül említem még, bár e vázlatban nem teljességet, csak néhány jellemző vonás feltüntetését tettem feladatomná, hogy Apponyi több szakbeli tanulmányban is foglalkozott közgazdasági problémákkal, így „Magyar benyomások Amerikában” (Nemzetgazdasági Szemle, 1883. április) című tanulmányában! Ifj. gróf Széchenyi Imre és gróf Andrássy Géza amerikai tanulmányútjukról írt dolgozataikat taglalja.

Apponyi közgazdasági felfogásának még két alapvonását ki kell emelnem. Az egyik az, hogy elismerte ugyan, hogy a

gazdaság politikum, de követelte, hogy a közgazdasági politika irányítása az általános politikát és nem megfordítva, ami nálunk túlságosan szokássá vált, különösen az Ausztriával együtt megoldandó közgazdasági kérdésekben. Apponyi közgazdasági felfogásának másik jellemző vonása az a törekvés, minden problémát ama magasabb problémák és elvek szemszögéből tekinteni, amelyekkel azok összefüggésben állanak, amelyek vagy általánosak társadalomgazdasági, vagy éppen erkölcsi problémák illetőleg elvek. Ezen módszer által kiemeli a kérdéseket a szűkebb és múltó érdekek köréből és összekapcsolja azokat amaz egyetemesebb eszmekörökkel, amelyekkel való összefüggés által az élet forgatagában felvetődő kérdések magasabb jelentőséget nyernek és a helyes megoldás irányába tereltetnek.

Apponyi az emberiség gazdasági tevékenységében többet látott mint az életszükségletek kielégítésére irányuló keserves prózai törekvést. Meglátta benne magasabb rendeltetését, nemzetképző, kultúrfejlesztő, az emberi méltóságot fokozó hatását, a társadalmi összhang, a munka elismerésének, a munkásosztály felmenő mozgalmának fontos tényezőjét. Az igazság iránti feltétlen hódolat képessé tette a társadalmi és jogi intézmények elfogulatlan bírálóitára, a jelenkor és a fejlődési törvény a múltból származó intézményekkel szemben jogosult követelményének, a társadalmi haladás útjának felismerésére. Semmiféle érdek, még a saját érdeke sem akadályozza meg oly igazságok kimondásában, melyeket számos táborban nem szívesen hallanak. De távol maradt mindenféle utópisztikus fantazmagóriáktól, melyeket azonban komoly tanulmány tárgyává tenni nem restelkedett. A magyar közéletben, a magyar, gazdasági és társadalmi politika terén f áradhatlanul hangsúlyozta a gyengék védelmét, az egészséges társadalmi rétegezés szükségességét, a társadalmi harcok igazságos elintézését. Ez működésének egyik hervadhatatlan érdeme marad, mely a hazája felvirágoztatásának és dicsőségének szenteli gazdag és termékeny életmunkája által szerzett érdemek dús koszorújának csak egyik levelét képezi.